

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 4 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Gulmira ABDİRASILOVA / Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üniversitesi,
Filoloji Fakültesi, Kazak Dili, Prof. Dr. ab.gulmira@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3240-6542

Yazar: Gaziza SHOYBEKOVA / Kazak Kızlar Milli Pedagoji Üniversitesi, Kazak Dili ve
Dünya Dilleri Fakültesi, Doç. Dr. shoibekova_gaziza@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9484-1318

Yazar: Hikmet KORAŞ / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Prof. Dr. hikmetkoras@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7045-2510

Atf: ABDİRASILOVA, G., SHOYBEKOVA, G. ve KORAŞ, H.(2020). ТҮРКІ ТІЛДЕС
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ КІРМЕ СӨЗДЕРДІ, ТЕРМИНДЕРДІ ИГЕРУДІҢ ТӘЖІРИБЕЛЕРІ, Milli
Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt4, Sayı2, 85-93.

Gönderim Tarihi: 1 Eylül 2020 / Kabul Tarihi: 11 Ekim 2020

ТҮРКІ ТІЛДЕС ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ КІРМЕ СӨЗДЕРДІ, ТЕРМИНДЕРДІ ИГЕРУДІҢ ТӘЖІРИБЕЛЕРІ

Түйіндеме: Мақалада латын әліпбиін пайдаланатын түркі тілдес халықтардың кірме сөздерді, терминдерді игерудің тәжірибелері мен проблемалары қарастырылады. Қазақ, түрік, әзірбайжан, өзбек тілдеріндегі кейбір сөздердің орфографиялық жақтан игерілуі сөз болады. Ғылым мен техниканың қарқынды дамуына байланысты, тілдік байланыстардың нәтижесінде қазіргі түркі тілдерінде шеттілдік сөздер мен кірме терминдер өте мол. Бұл тілдегі күнделікті қолданыс тілін немесе салааралық терминдерді қолдануды жиілетіп, коммуникацияда шеттілдік сөздерді көбірек қолдану қажеттілігін туғызады. Осылайша күнделікті және тұрақты қолданыс тіліндегі шеттілдік сөздердің тұрақталып, ұдайы пайдаланылуына жол ашады. Бұл қазақ тілінің (өзге түркі тілдерін де) қолданыстық аясын тарылтуы әбден мүмкін. Осы мәселені шешу үшін шеттілдік сөздердің орнына қазақ тілінің өзінен балама сөз табу керек. Егер тіпті табылмай жатса, өзге түркі тілдерінен алу керек. Дәл бүгінгі жағдайда түрік тілінде бұл үдеріс жолға қойылған десе де болады. XX ғасыр басындағы А.Байтұрсынұлының «өз тілінен табылмаса, өзге тілдерден алу керек» деген идеясы бүгін де өте өзекті.

Тірек сөздер: Түркі тілдері, терминжасам, аталым, түркілік сөзжасамдық модельдер, сөзжасамдық үдеріс, латын графикасы, өзара ықпалдастық, шеттілдік сөздер.

EXPERIENCE OF STUDYING TERMS, BORROWED WORDS BY TURKIC-SPEAKING PEOPLES

Abstract: The article discusses the experience and problems of mastering input words and terms by Turkic-speaking peoples using the Latin alphabet. The spelling of some words in Kazakh, Turkish, Azerbaijani and Uzbek also discussed. Due to the rapid development of Science and technology, as a result of language contacts, modern Turkic languages have a lot of foreign words and foreign terms. This increases the use of everyday language or intersectoral terms in the language, which leads to the need to use more foreign words in communication. In this way, the use of

foreign words in everyday and permanent language is stabilized and allowed for continuous use. This may narrow the scope of application of the Kazakh language (as well as other Turkic languages). To solve this problem, instead of foreign words, it is necessary to find an alternative word in the Kazakh language itself. Even if it is not found, it must be taken from other Turkic languages. It is in modern conditions that the Turkish language can say that this process has been established. The idea of A. Baitursynov at the beginning of the XX century "if you can't find your own language, you need to get it from other languages" is very relevant today.

Keywords: Turkic languages, terminology, name, Turkic word-forming models, word-forming process, Latin graphics, interaction, foreign words.

Кіріспе

Ел тәуелсіздігімен байланысты мемлекеттік тілдің өміршеңдігіне жағдай туғызу, қолданылу аясын кеңейту, сөздік қоры мен құрамын молайту – заман талабынан туындаған табиғи үдеріс. Ал бұл қазақ тіл білімінде сала ретінде бөлініп шығуы тәуелсіздікпен тұспа-тұс келген, бірақ қалыптасу тарихы көнеден басталатын – сөзжасам саласының дамуына, сондай-ақ латын графикасының болашақта еніп, емлелік ережелерінің жасалуына, яғни шетілдік сөздердің орфографиясына айрықша әсер етуде. Жаңа қоғамдық формация, интеграциялық үдерістер, ақпараттар ағыны тілші ғалымдар қауымын тілдің лексикалық қоры мен терминжасамына терең де жан-жақты үңілуге итермелеп отыр. Түркі тілдеріндегі терминжасам жүйесі, сөз құрылысы, сөздердің жасалымы мен аталымы – ұзаққа созылған тарихи дамудың жемісі. Сөздің, терминдердің құрылымдық табиғатын тану үшін сөзжасам ғылымының тарихи даму жолын теориялық және практикалық тұрғыдан, түркітілдес халықтар тәжірибесімен астастыра, жан-жақты зерттеу қажет. Түркі тілдеріндегі сөзжасамдық жүйенің шығу төркінінде, даму және қалыптасу тарихында, ондағы жаңа аталымдардың беретін мағыналары мен атқаратын қызметтерінде қаншалықты ұлттық ерекшеліктері бола тұрса да, олар бейберекет құбылыстар емес, бір үлкен жүйе аясына топтасатын күрделі құбылыс.

Негізгі бөлім

Қазіргі қоғамдағы интеграциялық үдерістер қоғамдық өмірдің барлық саласына, оның ішінде – тілдік қабаттардың барлығына өз ықпалын тигізуде. Тілімізге сырттан толассыз еніп жатқан сөздер мен тіркесімдер тіл экологиясының ахуалын қиындатады. Мәдениетаралық ықпалдастықта ең сезімтал саналатын тілдің лексикалық құрамындағы терминдерді сырттан дайын күйінде сол қалпында қабылдай беру тіл иммунитетін әлсіретіп, оның қоғамдық, коммуникативтік қызметінің төмендеуіне әсер етуі сөзсіз. Сондықтан кезінде ұлт руханиятының көсемдері А. Байтұрсынұлы көрсеткен «тілдің ішкі мүмкіншілігін сарқа пайдалану» идеясы мемлекеттік тілдің кең қанат жаюына ықпал етеді. Әрине, бұл барлық термин сөздерді түгел аудару деген ой емес. Бірақ тамыры бір түркі тілдерінде осы мәселе қалай шешілуде, терминжасам үдерісі, шетілдік сөздерді игеру қандай сипатта дамуда, қазақ тілінің функциясын дамыту үшін өзге түркі тілдерінен не алуға болады немесе қазақ тілі өзге тілдерге қандай тәжірибе ұсына алады – міне, бұл мәселелер зерттеудің өзектілігін айқындай түседі. Әсіресе, қазақ графикасын латын әліпбиіне көшіріп жатқанда мұндай мәселелердің маңыздылығы артып жатыр. Мақаланы жазу барысында түркі тілдеріндегі сөзжасау, терминжасам тәжірибелері зерттеліп, қазақ тілінің ғылым мен технологияларға қатысты қолданылатын түркі негізді атаулары мен тіркесімдер қатары молайту көзделіп отыр. Осы арқылы мемлекеттік тілдің қолданыс аясы кеңейеді.

Бұрынғы Кеңес одағының құрамында болып, тәуелсіздік алған бірқатар түркітілдес мемлекеттер әліпбиін латын қарпіне ауыстырғаны белгілі. Алайда ол тілдердің терминологиясында шет тілдерінен енген терминдерді транслитерациялау және транскрипциялау мәселесі толық шешілді деп айта алмаймыз. Бұл мәселе қазіргі түркі тілдерінің барлығында бар десек қателеспейміз. Латын графикасына көшу кезінде Қазақстан өзге елдердің, атап айтқанда, Өзбекстан, Түркіменстан, Әзірбайжан, Түркия елдерінің тәжірибесіне сүйенді. Сондықтан біздің тілімізде де мұндай мәселелердің болары анық. Бірақ бұндай мәселелердің болуы тіл мамандарынан емес, аталған мемлекеттердің (Түркиядан басқалары) геоясаяси, қала берді орыс тілі басымдығынан болса керек деп ойлаймыз.

1934-1950 жылдары терминге қатысты бірқатар зерттеулер жүргізілді. Ататүрктің тікелей қолдау көрсетуімен білім министрлігі және түрік тілі қоғамы тығыз байланыса отырып, бірқатар жұмыстар жүргізді. 2876-шы Ататүркі мәдениет, тіл және тарих жоғарғы қоғамы заңының 37-ші пунктінің “Д” бөлігі бойынша «Барлық ғылым, техника, өнер салаларында термин түзу және зерттеу» міндеті түрік тілі қоғамына жүктелді. Түрік тілі қоғамы терминге қатысты жұмыстардың дерлігін

дербес түрде қолға алды. Әртүрлі ғылым мен өнер салаларында терминдер сөздігі жасалды. Әйтсе де осы кезеңде түрікшілдік идеяның жеткіліксіздігі, терминдердің сауатсыз түзілуі, дұрыс баламаларға қайшы ұғымдардың алынуы, ұғым мен термин арасында сәйкессіздіктің туындауы жаңадан түзілген терминдердің мойындалмай, жарияланбауына себепкер болды. Түрік тілінің ережелеріне бағынбай жасалған терминдердің де әсері болғандығын айта кету керек. Осындай өрескел әрекеттерге қарамастан түрік тілі қоғамы термин мәселесіне қатысты жұмыстарын жалғастыра берді. Бұның айғағы, алғаш рет түрік тіліндегі түсіндірме сөздік пен түрік тілінің емле сөздігі жарыққа шықты (Бегимова, 2012: 69-73).

Қазіргі түрік әдебиетіндегі шеттілдік кірме терминдерді қолданыстан шығарып тастауға бола ма? Егер болса, оларды қолданыстан шығару үшін не істеу керек? Термин орнын жұмсалатын сөздер сол тілдің сөздік құрамынан табылады ма? Табылмаса не істеу керек деген сұрақтарға жауап іздеу керек. Мыңдаған шет тілінен енген әдебиет терминдерін қалайша қолданыстан шығарып тастаймыз? Немесе түрік тілінің грамматикалық ережелеріне қайшы келетін жаңа сөздердің түзілуінің етек алуы сияқты мәселелердің төңірегінде туындаған пікірталастар күні бүгінге дейін жалғасын табуда.

М. Каплан – терминдерді таза түрік тілінде түзуді жақтаушы ғалым. Оның «Күлтүр вэ Дил» атты кітабында: «Жаңа ұғымдар үшін жаңа сөздердің жаңалығын, түрік тіліне еніп қалыптасып кеткен шет ел сөздерінің жоққа шығарылуымен шатастырмау керек. Қазіргі кезеңде біз ғылым, техника, әдебиет, өнер, философия салаларында мыңдаған сөзге мұқтажбыз. Бұлардың түбірі төл тілімізде жасалса, әрине, орынды болар еді. Түрік тілінде болмаған бір ұғымға түрікше балама таба алсақ, оны түрік мәдениетіне жаратсақ мақтанарға тұраралық үлкен іс болары хақ» (Ағакай, 1943). М. Каплан осы пікірін «Хисар» атты журналда былайша толықтырады: «Қазіргі кезеңде көптеген түрік ғалымдарының кітаптары мыңдаған батыс тілдерінен енген кірме сөздерге толы. Әрине, мен бұған аса қарсымын дей алмаймын, әйтсе де қолымыздан келгенше жаңа терминдердің төл тілімізден болғандығын қалар едім. Өйткені Түркия ғылым, техника салаларында күннен-күнге дамуда, ал мұндай мәселе дер кезінде қолға алынбаса, тура арабша, парсыша сөздер сияқты тілімізді шұбарландырып жібереді. Ғылым, техника салаларынан мәдени тілімізге, одан ауызекі тілге орныққан терминдер, түрік тілінің сапасын бұзады, оның кірленуіне жол ашады» (Ағакай, 1943: 8).

Жаңадан түзілген сөздерге зерттеулер жүргізген «Уйгун вей уйгун олмаян ени келимелер сөзлүгү» атты кітаптың авторы Ф. Тимурташ та терминдер тақырыбында М. Капланның пікірімен шамалас. Ғалым сөздігінің алғы сөзінде: «Түрікшеміз дамуда, терминдер тоқтаусыз жаңаруда және өзгеру үстінде. Жаңа сөздердің төл тілімізде жасалуы – талай уақытты қажет етеді. Бірақ ең бастысы жаңадан түзілген сөздердің тіліміздің құрылысы мен заңдарына сай дұрыс болуында. Сондықтан тілшілер мен әріптестеріміз бұл мәселе аясында қолдау көрсетсе өте орынды болар еді...» (Башкан, 1973: 8).

Ф. Тимурташ, кітабының тағы бір жерінде «Тіліміз жаңа терминдердің жасалуына әбден қолайлы және лайықты», – дейді (Бегимова, 2012: 69).

Түрік ғалымы Хамза Зүльфикар «Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları» деп аталатын бір кітапты 1991 жылы шығарған. Бұл зерттеу жұмысы негізінен термин мәселелері мен терминнің жасалу жолдарын анықтауға арналған үлкен ғылыми зерттеу. Мұнда терминге байланысты көзқарастар мен түрік тіліндегі зерттелу жайы, терминнің жалпы ерекшелігі, ғылыми жағынан және дыбысталуы жағынан түрікше терминдердің ерекшелігі, термин жасаудың жолдары, мағына жағынан ерекшеленген терминдер туралы айтылады (Zülfikar, 1991).

Сондай-ақ түрік тілі-ғалымы Хамза Зүльфикар әртүрлі өзгеріп жатқан жағдайлар мен кезеңдерде қолданысқа ие болатын шетел терминіне баламалы түрікше термин қолдануды мақсат ететіндігі т.с.індірген. Түрік тілінде термин жасау методикасын зерттеудеп тарихы туралы мәлұмат берген (Zülfikar, 1991: 1-47).

Ғалым С. Левенд батыс тілінен енген сөздерге сын айта келе, былай дейді: «Түрік жастарының шет тіліне деген қызығушылықтарының артуы, олардың Еуропаға еліктеушілік әрекеттері тіліміздің шұбарлануына, жазба және ауыз екі тілімізге шетелдік сөздердің еркін енуіне жол ашуда. Бұласақауіпті, біз бұндай жолсыздықтарға жол бермей, ұлттық санамызды сақтап қалу үшін, қол қусырып қалмай әрекет етуіміз керек. Айталық, төл тіліміздегі уауа kaldırımı сөзінің орнына tretuvar, сол сияқты geçsek сөзінің орнына realite сөздерінің қолданысқа енуі әбден орынсыз дер едім» (Бегимова, 2012: 69).

Терминдерге кейбір топтама жасаған ғалым Пейями Сафа «atom, demokrasi, vitamin, elektrik» сияқты терминдердің түрік тіліне орнығып, сіңісіп кеткендіктен өзгертілуі мүмкін емес дей келе,

екінші топтамаға жататын «analoji, objektif, primitif, sosyoloji» сияқты т.б. терминдерге түрік тілінің дыбыстық ерекшеліктері мен емлесіне сай баламалардың берілгені әбден орынды болар еді», – дейді (Бегимова, 2012, 69).

Біздің қазақ тіліндегі шеттілдік сөздердің де осылай игерілуін қазақ ғалымдары да қалайды.

Түрік әдеби тіліне енген ғылым мен техникаға қатысты шеттілдік терминдердің көпшілігі өзгеріссіз алынады. Өйткені олар, әдетте, «ұғымдардың бастапқы атауларын» білдіреді. Соңғы жылдары интеграциялану мен жаһандану процесіне байланысты кірме сөздер түрік тілінде еуропа тілдерінен көптеп енуде, дәлірек айтсақ, олардың негізін латын және италиян тілдерінің сөздері құрайды (Вэджихе, 1965 15).

Түрік тіліне шет тілдерінен енген терминдер негізінен төмендегіше жіктеледі:

1) ғылым мен техника саласының терминдері:

а) медицина саласының терминдері: *stres (stress)* – *стресс*; *epikriz (epicrisis)* – *эпикриз*; *liposuction (liposuction)* – *липосакция*; *liposuction*

ә) компьютер терминдері: *bit (bit)* – *бит*; *cobol (Cobol)* – *Кобол*; *çet (chat)* – *чат*; *hekir (haker, hacker)* – *хакер*; *internet (internet)* – *интернет*; Марақ, *hacker*, *Söhbət* немесе *Sohbet bit*

б) өсімдік және жануарлар әлеміне қатысты терминдер: *buldok (bulldog)* – *бульдог*; *flâmingo (flamingo)* – *фламинго*; *çarliston (charleston)* – *чарльстон*; *greypprut (grape fruit)* – *грейпфрут*;

г) өнер: *caz (jazz)* – *джаз*; *fokstrot (fox-trott)* – *фокстрот*; *folk (folk)* – *фолк*; *hit (hit)* – *хит* және т.б.; *hit charleston caz Qreypprut flaminqo*

2) экономика саласының терминдері: *bar (bar)*; *akseptans (acceptance)*; *banknot (bank-note)* – *банкнот*; *çek (check, cheque)* – *чек*; *fob (free on board)* – *фоб*; *kliring (clearing)* – *клиринг*; *aktüeryal (aktuarial)*; *marketing (marketing)*; *partner (partner)* – *партнер*; *brokır (broker)* – *брокер* және т.б.; *broke tərəfdaş* – *партнер*, *тазалық*, *pul* – *банкнот*, *aksept* – *акцепт*

3) қоғамдық-саяси лексика: *apartheyd (apartheid)* – *апартеид*; *boykot (boycott)* – *бойкот*, *dominyon (dominion)* – *доминион*, *lider (leader)* – *лидер*, *lord, lort (lord)* – *лорд* және т.б.; *boykot lider lord*

4) спорт саласының терминдері: *ralli (rally)* – *ралли*; *sprint (sprint-)* – *спринт*; *hokey (hockey)* – *хоккей*; *kriket (cricket)* – *крикет*; *kros (cross)* – *кросс* және т.б.; *хоккей*, *mitinq sprint*

5) шоу-бизнес (сән, мәдениет, музыка, кино, телевидение) саласының терминдері: *blazer (blazer)* – *блейзер*; *frak (frock)* – *фрак*; *kep (cap)* – *кепи*; *tabloid (tabloid)* – *таблloid*; *rating (rating)* – *рейтинг*, *soundtrack* – *саундтрек* және т.б. (Гасанли, 2009: 137-142).

Reyting soundtrack

asenkron - фр. Асинхронды бір кезге, бір уақытқа сәйкес келмеушілік. *asinxron*

Asetat is. фр. кіт. Ацетат сірке қышқылының-тұзы немесе эфири. *asetat*

Asetatli Ацетатты, сірке қышқылды.

Asetilen is. фр. кіт. Ацетилен сутек пен кеміртектен құралған сасық иісті жанғыш және уландырғыш газ. *Asetilen*

A seton is. фр. Ацетон ағашты ауасыз жерде өртеу арқылы алынатын химиялық органикалық қоспа. *Aseton* (Мамедова, 2009).

Міне, мынау сөздер А. Байниязов пен Ж. Байниязованың Түрікше-қазақша сөздігінен алынған мысалдар. Түрік тілінің өзінің тілдік заңдылықтарына сәйкес жазылып тұр. Біздің қазақ тілі де латын графикасына көшкеннен кейін осындай ұстаным ұстанады деген сенімдеміз.

Бір сайтта әзербайжан тілі туралы мынадай мәлімет беріледі: «*На азербайджанском языке говорит около 20 млн. человек. Значительную часть азербайджанской лексики составляют арабские и персидские слова. В 1991 году алфавит был переведён на латинскую основу с приближенной к орфографическим нормам турецкого языка*» (<https://w2mem.com/lang/az>, 19.01.2020).

Зерттеушілердің көрсетуінше, әзербайжан тіліне шет тілдерінен енген сөздер негізінен өздерінің тілдік заңдылықтарына бейімделіп алынады. Мысалы, *infrastruktur (инфраструктура)*, *magistral (магистральный)*, *bakterial (бактериальный)*, *industriya (индустрия)*, *hidro-inşaat (гидро-строительство)*, *deaktivləşdirmək (деактивизировать)*, *etnoqrafiya (этнография)*, *makrobentos (макро-бентос)*, *makrofauna (макро-фауна)* және т.б. (<https://w2mem.com/lang/az>, 19.01.2020).

<https://w2mem.com/lang/az> сайтында На узбекском языке говорит около 30 млн. человек. Основа лексики современного узбекского языка составляют слова общетюркского происхождения, однако так же широки заимствования из персидского, таджикского, русского и арабского языка (Байниязов-Байниязова, 2007).

Өзбек тіліне шет тілдерінен енген сөздер (терминдер), негізінен, аралық (делдал) орыс тілі арқылы алынып, өзбек тілінде айтылуына жақындатуға тырысу байқалады. Алайда өзбек тіліндегі банк-қаржы саласы терминдерінің 30%-ы шеттілдік сөздер болғандықтан, бұл тіл кірме сөздерді мейлінше, өздерінің әліпбилік жүйесіне сәйкес өзгертуге келетіндерін икемдеп алған. Мысалы, *akkreditiv* (*аккредитив*), *aktiv* (*актив*), *aktsiya* (*акция*), *aliment* (*алимент*), *amortizatsiya* (*амортизация*), *arxiv* (*архив*), *auditor* (*аудитор*), *budget* (*бюджет*), *integratsiya* (*интеграция*), *fyuchers* (*фьючерс*), *resurs* (*ресурс*) және т.б. Мысалы, ц таңбасының орнына ts дыбыс тіркесімдерін берген. Бұл терминдердің көпшілігі «игерілген» (усвоенные) және «меңгерілген» (освоенные) терминдер саналады. Өйткені олар қоғамдық өмірде кең қолданылатын сөздер болып табылады (www.gramota.net > materials, 21.02.2020).

Өзбек тілінде кей сөздер өзге тілде қалай жазылса, солай қабылданбай, орфоэпиялық заңдылықтары да екеріліп, жазылатын сөздер де кездеседі. Мысалы, Артизан – артезиан (100 бет).

Ахметов мақаласында: «қазақ/латын әліпбиінің жобасына қатысты жеке пікірімізді білдіре кетсек артық болмас» дей келе, жеті (Ахметов, 2017) түрлі ұсынысын келтіреді:

«Біріншіден, қазақ тілі үшін латын әліпбиінің 25 таңбасы да жеткілікті деп, клавиатурада тұрған X таңбасын есептен шығарып тастағандарымен келісуге болмайды. Себебі X таңбасы тек қана әріп емес, ол – математика, физика және химия саласында өте жиі қолданылатын Y, Z секілді өте маңызды халықаралық таңбалардың бірі. Сосын X таңбасының арифметикадағы көбейту немесе белгісіздік белгісі екенін және латын санау жүйесіндегі ондықты білдіретін әрі күллі әлем қолданатын таңба екенін қалайша назардан тыс қалдыруға болады? Олай бола қалса IX, X, XXI ғасыр деген санау жүйелері қолданыстан қоса аластатыла ма? Сосын Xe таңбасының Менделеев таблицасындағы 54-элемент – Ксенонды білдіретін символ екенін де ұмытпаған жөн» дейді (gisar.eu > ru > node, 22.02.2020).

Екіншіден, ақпарат құралдарында жарияланған қазақ/латын әліпбиінің жобасындағы [ә], [ө], [ү], [ң], [ғ], [ч], [ш], [ж] дыбыстарын таңбалайтын ae, oe, ue, ng, gh, ch, sh, zh секілді (ішінде көзге қораштау көрінетіні де бар) 8 диграфтан бөлек үш таңбадан құралып, бір ғана дыбыс беретін sch сынды триграфты да назардан тыс қалдыруға болмайды. Өйткені бүгінгі тілімізде жүрген *ауы*, *тұщы*, *кеше* деген сөздерде кездесетін [ш] дыбысын sh диграфын екі қайтара қосақтап, *ashshy*, *tushshy*, *keshshhe* түрінде төрт әріппен таңбалаудан гөрі ағылшын/латын графикасының ресурсы болып табылатын sch триграфын қолданып, *aschy*, *tuschy*, *kesche* түрінде, яғни үш әріппен таңбалау әлдеқайда үнемді. Демек, бұл ресурстың да ресми жұмыс тобының назарында болғаны ләзім.

Үшіншіден, ағылшын графикасындағы Y таңбасының қазақ/латын нұсқасында Ыы әріпі мен [ы] дыбысының баламасы ретінде ұсынылуын толық қолдай отырып, сол таңбаның, сонымен қатар дауысты дыбыстардың алды-артында [й] болып оқылатынына назар аударсақ, бұл ресурсты да пайдалануға болатынына көз жетеді. Мысалы, Ялта/Yalta; ядро/yadro; яғни/yaghnj; Ясауи/Yasawj, япырмау/уаруртау немесе кой/қоу; той/toy; тай/tau; бой/boy; жой/zhou секілді мысалдар пікіріміздің дәлелді екенін байқатады.

Төртіншіден, ағылшын/латын графикасында [f] дыбысы Ff таңбасымен де, Pn (ph) диграфымен де таңбаланады. Алайда Pn (ph) диграфы, негізінен, ағылшын тіліне грек тілінен енген *philosophy*/философия, *phenomen*/феномен секілді сөздерді таңбалау үшін қолданылады. Бұл үрдісті біздер сақтаймыз ба, жоқ па, бұл жағын ақылдаса отырып шешу керек.

Бесіншіден, өз тіліміздегі [y] деген дыбыс ағылшын графикасында Oo (oo) диграфымен таңбаланады. Мысалы, taboo (табу); tattoo (дене әшекейі) деген сөздер соның дәлелі. Осыны ескере отырып, қазақтың [y] дыбысын Ww таңбасымен қатар, Oo(oo) диграфымен де таңбалауға болатынын назарда ұстаған артық болмас. Алтыншыдан, ағылшын/латын графикасының және бір ресурсын, атап айтқанда, ew диграфының [ю] болып дыбысталатынын ескерсек, Нью Йорк қаласының ағылшынша атауын қазақ/латын графикасында да ешбір өзгеріссіз New York күйінде қалдыра беруге де болатыны көрініп тұр.

Жетіншіден, қазақ тіліне тән сингармонизм заңдылығын негізге ала отырып, бүгінгі таңда қолданыста жүрген *әмеңгер*, *өлең*, *өткел*, *көркем*, *үлгі*, *шүйгін*, *тұғыр*, *ұлыс* т.с.с. көптеген сөздерді латын әліпбиіне көшірер кезде сол күйінде дыбыстаймыз ба, жоқ әлде тіліміздің орфоэпиялық әуезділігі мен дауысты дыбыстар үндестігіне негіздей отырып, *әмеңгер*, *өлөң*, *өткөл*, *көркөм*, *үлгү*, *шүйгүн*, *тұғұр*, *ұлұс* сипатында ұсынамыз ба? Бұл сауалдың жауабы да қазақ/латын әліпбиінің стандарт нұсқасын бекітуден бұрын, алдын ала кеңесіп, түбегейлі түйіндеп алатын мәселе (gisar.eu > ru > node, 22.02.2020).

Қазіргі кезде «халықаралық» деп аталып жүрген шетілдік терминдердің түркі тілдерінде қолданылуын қарастыра келе, біз оларды шартты түрде төмендегідей топтарға бөліп қарастырамыз.

1. Шетілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінде түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуы

Шетілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) кез келген тілге енуіне, ең алдымен, қазіргі кезде ғылым мен техниканың дамуы себеп болып отыр. Сонымен қатар мұндай кірме терминдердің қатарына қандай да бір «шетелдік өмірдегі» реалийді белгілейтін сөздерді де жатқызуға болады.

Қазақ тіліндегі шетілдік сөздер (сондай-ақ терминдер) орыс тілі арқылы қабылданып, орыс тілінің айтылу нормасына «бейімделіп» алынған. Мысалы: ағылшын – *agent*, орыс – *агент*, қазақ – *агент*; ағылшын – *bank*, орыс – *банк*, қазақ – *банк*; ағылшын – *grant*, орыс – *грант*, қазақ – *грант*; ағылшын – *deposit*, орыс – *депозит*, қазақ – *депозит*; ағылшын – *journal*, орыс – *журнал*, қазақ – *журнал*; ағылшын – *impeachment*, орыс – *импичмент*, қазақ – *импичмент*; ағылшын – *capital*, орыс – *капитал*, қазақ – *капитал*; ағылшын – *license*, орыс – *лицензия*, қазақ – *лицензия*; ағылшын – *memorandum*, орыс – *меморандум*, қазақ – *меморандум*; ағылшын – *oligarchy*, орыс – *олигархия*, қазақ – *олигархия*; ағылшын – *patent*, орыс – *патент*, қазақ – *патент*; ағылшын – *resident*, орыс – *резидент*, қазақ – *резидент*; ағылшын – *standard*, орыс – *стандарт*, қазақ – *стандарт*; ағылшын – *transit*, орыс – *транзит*, қазақ – *транзит*; ағылшын – *franchise*, орыс – *франшиза*, қазақ – *франшиза*; ағылшын – *hedge*, орыс – *хедж*, қазақ – *хедж*; ағылшын – *cedel*, орыс – *цедел*, қазақ – *цедел*; ағылшын – *cent*, орыс – *цент*, қазақ – *цент*; ағылшын – *charter*, орыс – *чартер*, қазақ – *чартер*; ағылшын – *cipher*, орыс – *шифр*, қазақ – *шифр*; ағылшын – *export*, орыс – *экспорт*, қазақ – *экспорт*; ағылшын – *usance*, орыс – *юзанс*, қазақ – *юзанс*; ағылшын – *yard*, орыс – *ярд*, қазақ – *ярд* және т.б.

Салыстырылып отырған түркі тілдеріне енген шетілдік терминдердің басым көпшілігі ғылым мен техника саласына қатысты. Мысалы: ағылшын – *accessory*, түрік – *aksesuar*, әзербайжан – *aksesuar*, өзбек – *aksesuar*, қазақ – *аксесуар*; ағылшын – *bank*, түрік – *bank*, әзербайжан – *bank*, өзбек – *bank*, қазақ – *банк*; ағылшын – *index*, түрік – *indeks*, әзербайжан – *indeks*, өзбек – *indeks*, қазақ – *индекс*; ағылшын – *code*, түрік – *kod*, әзербайжан – *kod*, өзбек – *kod*; ағылшын – *credit*, түрік – *kredi*, әзербайжан – *kredit*, өзбек – *kredit*, қазақ – *кредит*; ағылшын – *office*, түрік – *ofis*, әзербайжан – *ofis*, өзбек – *ofis*, қазақ – *офис*; ағылшын – *certificate*, түрік – *sertifika*, әзербайжан – *sertifikat*, өзбек – *sertifikat*, қазақ – *сертификат*; ағылшын – *trance*, түрік – *trans*, әзербайжан – *trans*, өзбек – *trans*, қазақ – *транс* және т.б.

Шетілдік терминдердің түркі тілдерінде, соның ішінде, басымдығы бойынша келтірсек, қазақ, өзбек және әзербайжан тілдерінде түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуын бұл мемлекеттердің бұрынғы Кеңес одағының құрамында болуымен және орыс тілінің әсері күшті болғандығымен (әлі де болып отырғандығымен) түсіндіруге болады. Ал түрік елінің саяси жүйесі басқа болғандықтан, мұндай әсер айтарлықтай байқалмайды (egemen.kz > article > ,25.02.2020).

2. Шетілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінің төл сөздерімен аударылып қолданылуы

Қазақ тілінде терминжасам тәсілдерінің бірі ретіндегі шетілдік терминдердің баламасы ретінде төл тілдің сөздерін қолдану ХХ ғасырдың басында Алаш зиялыларының еңбектерінен бастау алғанымен, Кеңес одағы тұсында саяси жағдайдың ықпалынан әлсіреп қалып, тәуелсіздік алған жылдары біршама қарқын алды. Мысалы; ағылшын – *authority*, орыс – *авторитет*, қазақ – *бедел*; ағылшын – *administration*, орыс – *администрация*, қазақ – *әкімшілік*; ағылшын – *blocking*, орыс – *блокировка*, қазақ – *бұғат*; ағылшын – *version*, орыс – *версия*, қазақ – *нобай*; ағылшын – *diversification*, орыс – *диверсификация*, қазақ – *әртараптандыру*; ағылшын – *document*, орыс – *документ*, қазақ – *құжат*; ағылшын – *initiative*, орыс – *инициатива*, қазақ – *бастама*; ағылшын – *collective*, орыс – *коллектив*, қазақ – *ұжым*; ағылшын – *method*, орыс – *метод*, қазақ – *әдіс*; ағылшын – *modernization*, орыс – *модернизация*, қазақ – *жаңғырту*; ағылшын – *motivation*, орыс – *мотивация*, қазақ – *уәжділік*; ағылшын – *neutrality*, орыс – *нейтральность*, қазақ – *бейтараптық*; ағылшын – *optimization*, орыс – *оптимизация*, қазақ – *оңтайландыру*; ағылшын – *organizer*, орыс – *организатор*, қазақ – *ұйымдастырушы*; ағылшын – *plan*, орыс – *план*, қазақ – *жоспар*; ағылшын – *privatization*, орыс – *приватизация*, қазақ – *жекешелендіру*; ағылшын – *region*, орыс – *регион*, қазақ – *өңір*; ағылшын – *recommendation*, орыс – *рекомендация*, қазақ – *ұсыным*; ағылшын – *season*, орыс – *сезон*, қазақ – *маусым*; ағылшын – *situation*, орыс – *ситуация*, қазақ – *жағдаят*; ағылшын – *sponsor*, орыс – *спонсор*, қазақ – *демеуші*; ағылшын – *structure*, орыс – *структура*, қазақ – *құрылым*; ағылшын –

sovereignty, орыс – *суверенитет*, қазақ – *егемендік*; ағылшын – *unification*, орыс – *унификация*, қазақ – *біріздендіру*; ағылшын – *financing*, орыс – *финансирование*, қазақ – *қаржыландыру*; ағылшын – *fund*, орыс – *фонд*, қазақ – *қор*; ағылшын – *form*, орыс – *форма*, қазақ – *нысан*; ағылшын – *expert*, орыс – *эксперт*, қазақ – *сарапшы* және т.б.

Салыстырылып отырған түрік, әзербайжан және өзбек тілдерінде шеттілдік терминдердің аударылып қолданылуы олардың қазақ тіліндегі мөлшеріне қарағанда басымырақ. Мысалы, ағылшын – *act*, түрік – *hareket*, өзбек – *harakat*; ағылшын – *audit*, түрік – *denetim*; ағылшын – *auditor*, түрік – *denetçi*; ағылшын – *auctioner*, түрік – *mezatçı*; ағылшын – *balance*, түрік – *denge*, әзербайжан – *balans*, өзбек – *muvozanat*; ағылшын – *businessman*, түрік – *işadamı*, әзербайжан – *businessmen*, *iş adamı*, өзбек – *tadbirkor*; ағылшын – *debit*, түрік – *borç*, әзербайжан – *debet*, өзбек – *debet*; ағылшын – *deposit*, түрік – *mevduat*, әзербайжан – *depozit*, *əmanət*, өзбек – *depozit*; ағылшын – *dealer*, түрік – *satici*, *toptancı*, *borsa ajanı*, әзербайжан – *diler*, өзбек – *sotuvchi*; ағылшын – *dualism*, түрік – *ikilik*, әзербайжан – *dualizm*, өзбек – *dualizm*; ағылшын – *import*, түрік – *ihtalat*, әзербайжан – *idxal*, өзбек – *import*; ағылшын – *indicator*, түрік – *gösterge*, әзербайжан – *indiqator*, өзбек – *belgisi*; ағылшын – *industry*, түрік – *endüstri*, әзербайжан – *sənaye*, *industri*, өзбек – *sanoat*; ағылшын – *innovation*, түрік – *yenilik*, әзербайжан – *innovasiya*, *yenilik*, өзбек – *yangilik*; ағылшын – *capital*, түрік – *sermaye*, әзербайжан – *kapital*, өзбек – *sarmoya*; ағылшын – *client*, түрік – *müşteri*, әзербайжан – *müştəri*, өзбек – *mijozlar*; ағылшын – *company*, түрік – *şirket*, әзербайжан – *şirkət*, өзбек – *kompaniya*; ағылшын – *coefficient*, түрік – *katsayı*, *koefisyan*, әзербайжан – *əmsal*, өзбек – *nisbati*; ағылшын – *lot*, түрік – *parça*, *tür*, *parti(mal)*, әзербайжан – *lot*; ағылшын – *memorandum*, түрік – *muhtıra*, әзербайжан – *memorandum*, өзбек – *memorandum*; ағылшын – *memorial*, түрік – *anıt*, әзербайжан – *memorial*, *xatirə*, өзбек – *yodgorlik*; ағылшын – *manager*, түрік – *yönetmen*, әзербайжан – *menecer*, өзбек – *menejer*; ағылшын – *monopoly*, түрік – *tekel*, *tek satıcı*, әзербайжан – *inhisarçılıq*, өзбек – *monopoliya*; ағылшын – *order*, түрік – *sipariş*, *talimat*, әзербайжан – *order*, өзбек – *buyurtma*; ағылшын – *offset*, түрік – *dengeleme*, әзербайжан – *ofset*, өзбек – *ofset*; ағылшын – *resident*, түрік – *oturan*, әзербайжан – *rezident*, өзбек – *rezident*; ағылшын – *reforms*, түрік – *reform*, әзербайжан – *islahat*, өзбек – *islohotlar*; ағылшын – *summit*, түрік – *zirve*, әзербайжан – *sammit*, *zirvə*, өзбек – *sammit*; ағылшын – *sanction*, түрік – *yaptırım*, әзербайжан – *sanksiya*, өзбек – *sanksiya*; ағылшын – *swing*, түрік – *sallamak*, әзербайжан – *sving*, өзбек – *tebranish*; ағылшын – *switch*, түрік – *şalter*, *değiştirmek*, әзербайжан – *svitç*, өзбек – *switch*; ағылшын – *tender*, түрік – *ihale*, әзербайжан – *tender*, өзбек – *tender*; ағылшын – *urbanization*, түрік – *kentleşme*, әзербайжан – *urbanizasiya*, өзбек – *urbanizatsiya*; ағылшын – *factor*, түрік – *faktör*, әзербайжан – *faktor*, *amıl*, өзбек – *omil*; ағылшын – *economist*, түрік – *ekonomist*, әзербайжан – *iqtisadçı*, өзбек – *iqtisodchi*; ағылшын – *jurisdiction*, түрік – *yargı*, әзербайжан – *yurisdiksiya*, өзбек – *yurisdiktsiya* және т.б.

Біздің байқағанымыз, шеттілдік терминдерге балама ретінде өз тілінің сөздік қорын қолдану түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал өзбек және қазақ тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен. Бұның бірден бір себебі әзербайжан тілінің түрік тілінен көп үлгі алатындығында болса керек. Ал қазақ тілі мен өзбек тілі әлі де болса, орыс тілінің акустикасы мен артикуляциясына сүйенетіндігі байқалады.

3. Шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінің фономорфологиялық ерекшелігіне бейімделіп қолданылуы

Қазақ тіліндегі терминдер негізінен орыс тілі арқылы (орыс тіліндегідей жазылып, айтылады) қабылданғанымен, кейінгі кездері тіліміздің айтылуына «сындырып алу» процесі байқалады. Мысалы, ағылшын – *euro*, орыс – *евро*, қазақ – *еуро*; ағылшын – *eurobank*, орыс – *евробанк*, қазақ – *еуробанк* және т.б.

Мұндай құбылыс салыстырылып отырған түрік, әзербайжан, өзбек тілдерінде қазақ тіліне қарағанда басымырақ. Мысалы, ағылшын – *agent*, түрік – *ajan*, әзербайжан – *agent*, өзбек – *agent*; ағылшын – *base*, түрік – *baz*, әзербайжан – *baza*, өзбек – *baza*; ағылшын – *devaluation*, түрік – *devalüasyon*, әзербайжан – *devalvasiya*, өзбек – *devalvatsiya*; ағылшын – *dynamics*, түрік – *dinamik*, әзербайжан – *dinamika*, өзбек – *dinamika*; ағылшын – *logistics*, түрік – *lojistik*, әзербайжан – *lojistik*, өзбек – *logistika*; ағылшын – *offshore*; түрік – *off-shore*, әзербайжан – *ofşor*; өзбек – *offshor*; ағылшын – *policy*; түрік – *poliçe*, әзербайжан – *polis*; өзбек – *siyosat*; ағылшын – *sector*; түрік – *sektör*, әзербайжан – *sektor*; өзбек – *sektor*; ағылшын – *strategy*; түрік – *strateji*, әзербайжан – *strategiya*; өзбек – *strategiya*; ағылшын – *cipher*; түрік – *şifre*, әзербайжан – *şifr*; өзбек – *şifr* және т.б.

Шеттілдік сөздерді (терминдерді) өз тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімдеп қабылдау түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал қазақ және өзбек тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен. Бұған да беретін бағамыз жоғарыдағыдай.

4. Шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінің өзіндік формаларымен түрленуі

Бұл тәсіл әлемнің барлық тілдерінде кездеседі. Мысалы, ағылшын тіліндегі *-tion* жұрнағы орыс тіліне *-ция* жұрнағымен аударылса, қазақ тілінде орыс тіліндегі нұсқасы сол күйінде қабылданады (*-ция*) немесе орыс тіліндегі нұсқасына *-лау* жұрнағы жалғанады; ағылшын тіліндегі *-ization* жұрнағы орыс тіліне *-изация* жұрнағымен аударылса, қазақ тілінде орыс тіліндегі нұсқасы сол күйінде қабылданады (*-изация*) және орыс тіліндегі нұсқасына *-деу/-дау/-леу, -ландыру, -тану, -тендіру* жұрнақтары жалғанады; ағылшын тіліндегі *-ing* жұрнағы орыс тіліне *-ние, -инг* жұрнақтарымен аударылса, қазақ тілінде орыс тіліндегі нұсқасы сол күйінде қабылданады (*-ние, -инг*) және *-тау/-дау // -деу // -леу // -лау* жұрнақтары жалғанады және т.б.

Мысалы, а) зат есім: ағылшын – *importer*; орыс – *импортер*; қазақ – *импорттаушы*; ағылшын – *agency*; орыс – *агентство*; қазақ – *агенттік*; ағылшын – *bankruptcy*; орыс – *банкротство*; қазақ – *банкроттық*; ағылшын – *bootlegging*; орыс – *бутлегерство*; қазақ – *бутлегерлік*; ағылшын – *keynesianism*; орыс – *кейнсианство*; қазақ – *кейнсиалдық*; ә) етістік: ағылшын – *attestation*; орыс – *аттестация*; *аттестаттау*, ағылшын – *commercialization*; орыс – *коммерциализация*; қазақ – *коммерцияландыру*, ағылшын – *ratification*; орыс – *ратификация*; қазақ – *ратификация, ратификаттау*; ағылшын – *regulation*; орыс – *регламентация*; қазақ – *регламенттеу*; б) сын есім: ағылшын – *absolute*; орыс – *абсолютный*; қазақ – *абсолюттік*; ағылшын – *abstract*; орыс – *абстрактный*; қазақ – *абстракттілі*; ағылшын – *affiliated*; орыс – *аффилированный*; қазақ – *аффилирленген*; ағылшын – *audited*; орыс – *аудитруемый*; қазақ – *аудиттелетін*; ағылшын – *proportional*; орыс – *пропорциональная*; қазақ – *пропорционал*; ағылшын – *autocratic*; орыс – *автократический*; қазақ – *автократиялық* және т.б. және т.б.

Бұл тәсіл салыстырылып отырған өзге түркі тілдерінде де қолданылады. Мысалы, ағылшын – *amortization*; түрік – *amortisman*, әзербайжан – *amortizasiya*; өзбек – *amortizatsiya*; ағылшын – *reformer*; орыс – *реформатор*; қазақ – *реформалаушы*; түрік – *reformcu*, әзербайжан – *islahatçı*; өзбек – *islohotchi* және т.б.

Қазіргі кезде «халықаралық» деп аталып жүрген шеттілдік терминдердің түркі тілдеріндегі қолданылуы шартты түрде төмендегідей топтарға бөлінді:

- шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуы;

- шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінің төл сөздерімен аударылып қолданылуы;

- шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімделіп қолданылуы;

- шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінің өзіндік формаларымен түрленуі.

Шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) түркі тілдерінде қолданылу ерекшеліктері төмендегіше тұжырымдалды:

- шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) қазақ, өзбек және әзербайжан тілдерінде түпнұсқадағы немесе аралық (делдал) тілдегі формасын сақтап қолданылуы бұл мемлекеттердің бұрынғы Кеңес одағының құрамында болуымен және орыс тілінің әсері күшті болғандығымен (әлі де болып отырғандығымен) түсіндіруге болады, ал түрік елінің саяси жүйесі басқа болғандықтан, мұндай әсер байқалмайды;

- қазақ тілінде терминжасам тәсілдерінің бірі ретіндегі шеттілдік сөздердің (сондай-ақ терминдердің) баламасы ретінде төл тілдің сөздерін қолдану XX ғасырдың басында Алаш зиялыларының еңбектерінен бастау алғанымен, Кеңес одағы тұсында саяси жағдайдың ықпалынан әлсіреп қалып, тәуелсіздік алған жылдары біршама қарқын алды, ал шеттілдік терминдерге балама ретінде өз тілінің сөздік қорын қолдану түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал өзбек және қазақ тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен;

- шеттілдік сөздерді (сондай-ақ терминдерді) өз тілдерінің фонеморфологиялық ерекшелігіне бейімдеп қабылдау түрік тілінде басымдау болса, одан кейінгі орында әзербайжан тілі тұрады, ал қазақ және өзбек тілдерінде бұл құбылыстың деңгейі төмен;

- шеттілдік сөздерді (сондай-ақ терминдерді) түркі тілдерінің өзіндік формаларымен (зат есім, етістік, сын есім) түрленуі бірдей деңгейде.

Қорытынды

Қорытындылай келе, латын әліпбиін пайдаланатын түркі тілдерінің ішіндегі қазақ, түрік, өзбек, түркімен, әзірбайжан тілдеріндегі халықаралық терминдер деп аталып жүрген сөздердің ортақ түркіше атауы болуы керек. Бұл терминжасамдағы халықаралық термин деп аталып жүрген сөздердің тек еуропа тілдерінде ғана тән екен азия, африка, жапон, қытай, араб тілдері бұл терминдерді пайдаланбай-ақ өз дербестіктерін сақтап келе жатқан жағы түркі тілдеріне үлгі болуы керек. Егер олай болмаған жағдайда қазақ, түрк, әзербейжан, өзбек, түркімен тілдері өз дербестіктерінен айрылады.

XXI ғасырдағы тілдің дамуы ғылым мен техниканың дамуына тәуелді. Бұған қоса жаһандану үдерісіне тап келген тілдер дамуының жеке өздік сипаты сақталуы үшін міндетті түрде терминдерді немесе жалпы кірме сөздерді атау үшін сол тілдің өзінен балама табуы керек. Тіпті болмай жатса, өзге түркі тілдерінен ұғым мағынасын ашатындай сөз тауып, қолданысқа енгізу керек. Сонда біріншіден, түркі халықтары тілдерінің арасында өзара байланыс болады, екіншіден, жекелеген түркі тілдері өз дербестігін сақтап қалады, үшіншіден, тіл тазалығы сақталады, төртіншіден, түркідес халықтар бір-бірін еркін түсінуге жетелейді. Осылайша латын әліпбилі түркі тілдес халықтардың терминжасамында сөздерді игеру тәжірибелері арта түсіп, проблемалары азаяр еді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

АҒАКАУ, М. Ali (1956). *Türkçede Yakın Anlamli Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

АҒАКАУ, М. Ali (1966), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

АХМЕТОВ ӘДІЛ (2017). “Латын графикасы мен ағылшын тілінің әлем өркениетіндегі орны” Егемен Қазақстан, 26 Қыркүйек 2017, <https://egemen.kz/article/158811-latyn-grafikasy-men-aghylyshyn-tilininh-alem-orkenietindegi-orny>(25.02.2020).

BAŞKAN, Özcan (1973-74) “Terimlerde Özleşme Sorunu”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN*. TDK yayınları, ss.173-184.

БАЙНИЯЗОВ А.-БАЙНИЯЗОВА Ж. (2007). *Түрікше-Қазақша Сөздік*. (Алматы. Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Шымкент институтының ғылыми кеңесі (хаттама N11,31.05.2006) ұсынған.) (<https://w2mem.com/lang/az>, 19.01.2020).

БЕГИМОВА, Г.А. (2012). Түрік Терминологиясының Зерттелуі. *КазГУ Хабаршысы*, №3 (60), ж., б. 69-73

DURSUNOĞLU, Halit (2011). “Cumhuriyet Döneminde Yapılan Sözlük Çalışmaları ve Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Kaynakça Denemesi” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, s. 255-271.

ГАСАНЛИ Ш. (2009). Заимствованные слова в турецком литературном языке. // Вопросы терминологии. –Баку: «Эльм», с. 14-22.

ҚҰЛМАНОВ С. (2018). “Шеттілдік терминдердің түркі тілдерінде қолданылу ерекшеліктері (қазақ, түрік, әзербайжан және өзбек тілдерінің материалдары негізінде)” // «Терминжасам қағидаттары және ұлттық терминология мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Астана, бб. 47-53.

МАМЕДОВА Н.Я. (2009). “Обогащение словарного состава турецкого литературного языка английскими заимствованиями” Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 22 (61). № 3. 2009 г. –С. 137-142.

ПАШАЕВА Г.Б. (2014). Функциональные особенности терминов (на материале азербайджанского языка) // (https://www.gramota.net/articles/issn_1997-2911_2014_12-2_34.pdf; www.gramota.net/materials/2/2014/12-2/34.html 21.02.2020).

ШИРИНОВА Е. (?). “Заимствование как способ обогащения банковско-финансовой терминологии узбекского языка”, *Globalt internasjonalt vitenskapelig analytisk prosjekt* ([gisap.eu.ru](http://gisap.eu.ru/node/20180)node/20180, 22.02.2020).

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1980), *Çağdaş Türkçe Sözlük*, Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık.

ZÜLFİKAR, Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Ankara.